

UDK 811.163.6'27'366.52

Ada Vidovič Muha

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

ada.vidovic-muha@guest.arnes.si

SPOL – JEZIKOVNI SISTEM IN IDEOLOGIJA

Jezik je človek v določenem času in prostoru.

Razprava v pretežnem delu razčlenjuje urejevalno načelo jezika, se pravi njegov slovnični, vezivni segment, znotraj katerega ima pomembno vlogo jezikovna kategorija spola; dosega jo z besedilnim aktiviranjem svoje slovarske vrednosti. – Izpostavljeno je kritično razmerje do trenutno aktualnega stališča, da je razgradnja jezikovnega izraza pot do družbene enakovrednosti žensk.

Ključne besede: antropocentričnost spola, jezikovna kategorija, poimenovalno in urejevalno načelo, družbenost spola

The focus of this article is on analyzing the ordering principle of language—that is, its grammatical aspect within which the category of gender plays an important role. It fulfills this role in textual materializations of its lexical value. I examine the critical connection to a current view that deconstructing a verbal expression is a path towards social equality for women.

Keywords: anthropocentricity of gender, language category, naming and ordering functions, social aspect of gender

Ideološko motiviran predznak trenutno aktualnega razpravljanja o vprašanih družbene enakovrednosti spola se je reševanja teh vprašanj lotil nenavadno: z razgradnjo sistema jezikovnega izraza, se pravi s predlogi, ki želijo postati predpis, kako korektno misliti o določeni temi oz. natančneje – kako to temo izrazno strukturirati, da bo ideološko korektna. Torej: kritično razmišljati o določeni temi, konkretno o družbenem statusu spolov, je možno samo, če razgradim jezik v semantične prafaktorje, ki jim v jezikoslovju pravimo morfemi, in ga potem sestavljam na novo, tako kot mi narekuje novorek. Vendar: vsaj jezikoslovci slutimo, kako dolgo, skozi koliko različnih in specifičnih zgodovinskih in vedno hkrati tudi sodobnih izkušenj je bilo dano iti govorcem, da se je iz najmanjših pomenskih enot stkala specifična mreža, ki smiselno povezuje in s tem sooblikuje pojmovni svet slovarja jezika; tej mreži pravimo slovnica in prav v razgradnjo te mreže, v razgradnjo slovnice posega predlagani novorek. Tudi zato je vreden vse pozornosti.¹

---

¹ Stališča glede jezikovne vloge pri vrednostni hierarhizaciji »družbene prepoznavnosti žensk« so ostala identična zapisanim že l. 1997 (69–79; ponatis, 2011, 407–419, s povzemalnim naslovom *Družbena prepoznavnost žensk v slovenskem besedotvorju*), ko sem objavila razpravo med drugim besedotvorne tipologije obrazil ženskega spola. – Kritičen pregled obravnave tudi družbenega vidika spolske problematike v slovenskem prostoru je predstavila Doleschal (2015: 87–101).

Predvsem v ta segment jezika, v slovnico torej, skušam poseči v določenem, zelo zamejenem obsegu.

1 Problematika spola sodi v dve veliki, vsaj na videz ločeni tematiki: jezikovno-sistemska poimenovalno in urejevalno, slovarsko-slovnico na eni strani in biološko, problematizirano antropocentrično z vidika družbenega statusa spolnih identitet na drugi. Navidezna ločenost med njima izvira iz dejstva, da se v zvezi s spolom družbeno vprašanje ženske glede na moškega – s tem se bom ukvarjala – kot rečeno, omejuje na izraz, se pravi na jezikovno formo; denotat ostaja v ozadju, kot da ne obstaja, kot da je jezik samo forma. Gre za izrabljanje ali nerazumevanje pojma jezik, saj problematika ne posega v bistvo, se pravi v strukturiranje sveta samega, katerega jezik je njegov odsev.²

2 Kaj so kategorialne lastnosti jezika – vprašanje funkcij

Kategorialna lastnost jezika (dalje KL) ali kratko lahko tudi jezikovna kategorija je krovni zbir tistih denotatov, ki omogočajo razločevalnost in s tem prepoznavnost skladenjske funkcije leksemov, saj njihova zamenjava ali opustitev v prototipski besedilni enoti, stavčni povedi, vpliva na skladenjsko funkcijo leksema (Vidovič Muha, npr. 2006, 2015). Glede na dve temeljni entiteti – prostor in čas – sta nosilca t. i. primarnih kategorialnih lastnosti samostalniška in glagolska beseda. Prav ti dve besedni vrsti sta nosilki tudi dveh temeljnih kategorij – samostalniške (imenske) spola in vezljivostne (intenčno-valenčne) glagolske.

V kontekstu kategorialnih lastnosti je smiselno spregovoriti o sekundarnih skladenjskih funkcijah za nas aktualne samostalniške besedne vrste: konkretno gre za sekundarni izsamostalniški povedkovnik, se pravi za prehod definicijske osebke funkcije samostalnika z najširšim pomenom vršilca dejanja (procesor) v definicijsko povedkovo (procesno), natančneje, v povedkovodoločilni (slovarskopomenski) del zloženega povedka. Prehod je radikalen – iz vloge vršilca dejanja v vlogo dejanja.

Primerno tej spremenjeni definicijski vlogi samostalnika iz osebke v povedkovodoločilno se spremenijo tudi KL. Opozicija konkretno – abstraktno, lastna osebku, se spremeni v samo abstraktno; izsamostalniški povedkovnik je torej vedno abstraktni. S tem se spremeni KL spola v samo formalno, odpade podkategorija človeško – vprašalnica *kdo*, prav tako živo – vedno samo imenovalniška oblika

Vse KL povezuje dejstvo, da je njihov denotat (tudi) vezivni v smislu strukturiranja (gradnje) smiselnih besedilnih enot. Kot take so temeljna vsebina slovnice problematike jezika, kar pomeni, da sodijo v katerikoli koncept slovnice; izbira naslovnika je seveda tista, ki določa način (metodo) njihove razčlenitve in s tem tudi predstavitev.³

² Kot celovito poznamo tudi obratni pojav: kultiviran knjižni jezik, se pravi njegova najvplivnejša varianta, je bila izraz tako ali drugače ideološko zamejene stvarnosti.

³ Obravnavajo jih tako ali drugače vse aktualne slovnice, pri nas npr. Toporišičeve, vendar brez opredelitve.

2.1 Nezaznamovanost imenskih kategorij – posplošeni denotat

Ena izmed definicijskih lastnosti vseh jezikovnih kategorij, tako imenskih kot glagolskih, je možnost pojavlja v posebne vrste skladenjski opoziciji, ki je ne moremo uvrstiti v preprosto protivno +/- opozicijo; verjetno bi ji bila še najbližja izvzemalna. Gre za skladenjsko razmerje med pojmom zaznamovano : nezaznamovano, ki se na skladenjski (besedilni) ravni vzpostavlja med vrsto določene kategorialne lastnosti, npr. obliko za moški spol, in abstraktno kategorialno nadpomenko spolskost kot celoto. Posamezni denotat znotraj določene kategorije, ki bi ga lahko označili za morfemsko najmanj obremenjenega, v zvezi npr. s spolom moški spol, številom npr. ednina, sklanjatvijo imenovalnik, v posebnih besedilnih okoliščinah sploh ne vzpostavi reference z vrsto spola, s konkretnim številom, sklonom,⁴ ampak samo z abstraktnim (splošnim) pojmo kategorialne lastnosti. Ostaja torej homonimna oblika določene skladenjske funkcije, ki temelji na nasprotju zaznamovano – vrsta določene jezikovne kategorije, in nezaznamovano – abstraktna jezikovna kategorija kot celota.⁵

Lahko rečemo, da gre za sistemizirano možnost besedilne realizacije s skladenjsko ujemalnostjo izraziti celotno abstraktno jezikovno kategorijo. Nekaj vzorčnih zgledov homonimnih oblik:

Imenske kategorije – oblike

spolskost – moški spol: *Kdo je trkal? Sosed/Soseda*, ali leksikaliziran frazem *Kdor drugemu jamo koplje, sam vanjo pade*.⁶ *Vsak bo dobil nagrado. Študentje in študentke so protestirali.*

števnost – ednina: (*Vsi*) *pišite s svinčnikom* ali leksikaliziran frazem *Vrana vrani ne izkljuje oči*;

sklanjatev – imenovalnik ednine: slovarska oblika; osebkov sklon

Glagolske kategorije (oblike)

besedilna (ne)aktualnost časa – sedanjik: *Sava se izliva v Donavo*, ali leksikaliziran frazem gl. zgoraj *Vrana ... ne izkljuje ...*

slovarski čas, vid – nedovršnik, primer zakrite, na besedotvorje vezane nedovršniške oblike, ko gre za skladenjsko podstavo izglagolskih tvorjenk, npr. zloženk, tip *brat-o-mor* – (to, da) mori (brata); *drv-o-sek* – (tisti, ki) seka (drva) (Vidovič Muha: ³2018: 148).

Ostaja vprašanje, zakaj prav te izbrane oblike in ne druge, zakaj pri spolu prav oblika za moški spol in ne srednji. Če odmislimo zgodovinski vidik in upoštevamo samo

⁴ Stavkotvorna imenovalniška funkcija samostalnika nima sklonske opozicije.

⁵ V tem smislu je Jakobson s svojimi morfološkimi opozicijami (1971, 1–16) dopolnil fonološke opozicije Trubeckoja. V tem smislu prim tudi Isačenko (2002, npr. 205–263). – Pri nas Toporišič že v 1. izd. svoje slovnice (1976: 202) in kasnejših izdajah zapiše, da je »/m/oški spol slovnično nezaznamovan nasproti ženskem« (2000: 206).

⁶ Vendar oziralnik *kdor* implicira spola *tisti, ki ..., tista, ki ..., tisto, ki ...*

sinhroni je že bila izpostavljena misel (Vidovič Muha, 1997: 69–79), da gre morda za izbiro oblik, ki so morfološko (naj)manj obremenjene; s stališča praktične stilistike bi šlo lahko za neke vrste jezikovno gospodarnost, pri spolu npr. že pri končnici glasovno prazna $-\emptyset^7$: glasovno izražena $-a$, tip *sosed- $\emptyset$* : *sosed-a*, obrazilih *učitelj¹* – tvorjenka 1. stopnje: *učitelj¹-ica²* – tvorjenka 2. stopnje ipd.

3 Jezikovnosistemski vidik spola

Spol je imanentna (definijska) kategorialna lastnost samostalniške besede, samostalnikov in samostalniških zaimkov (Toporišič, 2004: 255). Vse, kar je osebek, je samostalniška beseda, določena s kategorialno pomensko sestavino spola,⁸ ki je pogoj za prisotnost/odsotnost živosti, človeškosti, pojmovnosti, tudi števnosti kot potencialne skladenjske kategorije števila, sklanjatve kot potencialne skladenjske kategorije sklona, in osebe.⁹ – Z vidika jezikovnega sistema je spol slovarska kategorialna lastnost samostalniške besede, kot rečeno, z inherentno vrednostjo, kar se potrjuje z dejstvom, da je temeljno delitveno merilo samostalniške leksike prav po spolu. Tudi skladenjsko potenco aktualizira spol s samostalniško besedo, ko ta prevzame za stavčno strukturo definijsko osebkovo funkcijo – vršilec dejanja, glagol pa prav tako definijsko funkcijo povedka – dejanje samo. Razlika med kategorialno lastnostjo spola in drugimi (zaenkrat samo imenskimi) kategorialnimi lastnostmi, izrecno sklanjatvijo, je v tem, da ima kategorija spola slovarsko vrednost, ki jo skladenjsko samo aktualizira, sklanjatev¹⁰ npr. pa jo mora z različnimi sklonskimi funkcijami v stavčni strukturi šele vzpostaviti.

Lahko povzamemo: spol ima za obe funkciji, slovarsko, se pravi poimenovalno, in skladenjsko – urejevalno, samostojna izražila: slovarsko funkcijo opravljajo lahko netvorjeni, torej korenski morfemi, tip *brat(- $\emptyset$)*, *sestr(-a)*, *dekle(- $\emptyset$)*, in tvorjeni, pripionska obrazila oz. pripone, tip *bral(-ec- $\emptyset$)*, *bral(-k-a)*, *deklet(-c-e)*, oboji vedno s skladenjskim morfemom, končnico.

Spol je torej del slovarske strukture jezika, v poimenovalni vlogi je njegova kategorialna pomenska sestavina, in del njegove stavkotvorne slovnične strukture, v urejevalni vlogi njegova skladenjska enota, končnica.

⁷ Ničti morfem pri samostalnikih moškega spola je lahko dvopomenski, izraža skladenjsko (končniško) funkcijo in besedotvorni pomen, npr. vršilca dejanja, tip *pek- $\emptyset$ ← tisti, ki ...*

⁸ Glede na razsežnost pojmovnega polja pomenskih sestavin (semov) uvršča slovarska hierarhija kategorialne med najboljše; določa jih še skladenjska stavčnočlenska funkcija, realizirana z ujemanjem. Kategorialne pomenske sestavine predstavljajo torej most med temeljnima entitetama metajezika – slovarjem in slovnico. V slovarski strukturi sledijo kategorialnim še uvrščevalna pomenska sestavina in razločevalne.

⁹ Več o kategorialnih lastnostih jezika, njihovi vlogi pri oblikovanju stavčno-povedne strukture, o razmerju med besednimi vrstami in stavčnimi členi v Vidovič Muha (2006, 2013, 2015).

¹⁰ Sklanjatev – skladenjskomorfemska, končniška, sposobnost samostalniške besede s sklonsko različnostjo izražati vezljivostne sposobnosti glagola, kot so prisojanje – obvezno imenovalniško razmerje, vezava – pogojno obvezno neimenovalniško (glagolska prehodnost), primik – sklonsko definirano načeloma skupaj s predlogom, katerega denotat, krajevni ev. časovni prislov, ustrezno umešča glagolsko dejanje v aktualni prostor oz. čas (Vidovič Muha 2013; 2015).

3.1 Slovarski vidik kategorije spola

Znotraj slovarske funkcije je za izražanja spola najproduktivnejši besedotvorni vidik, ki je bil v zvezi s poimenovalnostjo oseb ženskega spola do določene mere že analiziran (Vidovič Muha 1997). V tem kontekstu velja opozoriti samo na dva morda bolj zakrita segmenta:

(a) Vzporedna tvorba tako moškega kot ženskega poimenovanja je lahko iz glagola, samostalnika, pridevnika; gre za besedotvornosistemsko poimenovalno neodvisnost enega spola od drugega, tip *igra-lec-ø/igra-lk-a*; *Kitaj-ec/Kitaj-ka*; *zdrav-nik/zdrav-nica*. Tvorjenki za moško ali žensko obliko se razvrščata na enako podstavo, ločuje pa ju po spolu različno obrazilo s končnico. Tovrstno tvorbo omogoča izglasje besedotvorne podstave, ki je, kot kaže, zvočniško. – Iz vzporedne podstave je včasih možna tudi tvorba vrstnega pridevnika, tip *igral-ski*, sicer pa, kot kaže, samo iz podstave poimenovanj moškega spola *zdravni-(š)ki* (zdravni(k)-ski), *pravni-(š)ki*.

(b) Tvorba poimenovanj ženskega spola iz podstave moškega spola je seveda vedno iz samostalnika, tip *slovenist – slovenist-ka*, župan – župan-ja, *dekan – dekan-ka/-jal/-ica/-*, *slikar – slikar-ka*; pri nekaterih poklicih nastaja s poimenovanji ženskega spola zadrega, npr. kemi(č)-*ar-ka. Ta tip poimenovanj eksplicira spolsko zaporedje vstopa v javnost: moškemu spolu sledi ženski. – Tudi tvorba vrstnega pridevnika z obrazilom -ski je v veliki večini vezana na postave iz poimenovanj moškega spola, tip *dekan-ski*, *slikar-ski*, *general-ski*, tudi *knjižničar-ski*, *učitelj-ski*, *pravni(k)-ski*. – Jezik torej omogoča tvorbo vseh poimenovanj ženskih oseb, ki so ali postanejo družbeno aktualna, se pravi, ki imajo ustrezno pomensko referenco.¹¹

Na splošno pa lahko povzamemo: Ne samo z vidika apriorne družbene diskreditacije, ampak tudi z vidika temeljne jezikovne kulture je reševanje vprašanja poimenovanj ženskih oseb samo z okruški, kot bi upravičeno poimenovali ženska pripomska obrazila v poimenovalni vlogi, skrajno žaljivo. Kot da gre res za nekaj, kar se v večini primerov praveča na moški spol. Biblijska asociacija je tu na mestu.

3.2 Skladenjski vidik kategorije spola

Ko gre za vezivno, torej skladenjsko (stavkotvorno) funkcijo, so že po definiciji KL lahko samo končniške, izražajo jo torej nesamostojni (vezani) skladenjski morfemi.

Stavčna aktualizacija spola in tudi drugih kategorialnih lastnosti osebkove funkcije se kaže v ujemanju, se pravi v sposobnosti (potenci) samostalniške besede vzpostaviti s skladenjskimi morfemi, končnicami, vezivno tkivo v tem primeru med samostalnikom in glagolom, torej med stavčno aktualiziranim osebkom in povedkom, procesorjem in procesom.

¹¹ Nekaj tipoloških predstavitev poimenovanj po spolu za češčino prim. Štícha idr. (2013, 296-301).

V zvezi s spolom lahko govorimo o t. i. primarni stavkotvorni ujemanosti: na prvi stopnji jo povzroča osebek kot konstitutivni stavčni člen za vzpostavitev razmerja z drugim konstitutivnim stavčnim členom, povedkom. – Zanimiva je primerjava s števnostjo: izvorno je prav tako slovarska kategorija, za razliko od spolskosti pa jo izraža števnik, podtip pridevniške besede, v stavčni strukturi torej razvijajoči člen, prilastek samostalnika v katerikoli stavčnočlenski vlogi. Ker se končniško izražena ujemanost števniskega prilastka kaže v privzemanju kategorialnih lastnosti jedrnega samostalnika, bi bilo pri pridevniški besedi mogoče govoriti o t. i. sekundarni stavčnočlenski ujemanosti.

3.2.1 Stavčna struktura tip *Kdo/Kaj je kaj*

Antropocentričnost ločuje zaimke tipa *kdo*, torej samostalniki č+, in *kaj* pojmovni izsamostalniški povedkovnik, torej č- s formalno (slovarsko) kategorijo spola. Izsamostalniškemu povedkovniku kot definicijsko pojmovnemu¹² vedno ustreza vprašalnica *kaj*, torej *Kdo je kaj*, lahko tudi *Kaj je kaj*, pri čemer *kaj* v osebkovi funkciji ohranja opozicijo z *kdo*, v povedkovodoločilni z denotatom pojmovnosti te opozicije sploh ne more imeti.

Glede na predvidljivost hierarhizacije pojmov, ki jo implicira razmerje med osebkovim *Kdo/Kaj* in povedkovodoločilnim izsamostalniškim *kaj* v izpostavljeni stavčni zgradbi, je mogoče ločiti (slovarsko)sistemsko raven od besedilne.

(a) Za razliko od besedila se pri slovarju realizira hierarhizacija pojmov, ki temelji na enosmerni zajetosti (inkluzivnosti): pojmovno ožje se vedno razlaga s pojmovno neposredno širšim (Lyons 1980: 300-305; Vidovič Muha 2000²2013: npr. 189-190). Gre za tip

Kdo je kaj, npr. Človek je bitje;

Kaj je kaj, npr. *Pes je domača žival; Smreka je iglavec*;¹³ *Miza je pohištvo*.

Zapolnitev obeh vzorčnih tipov je predvidljiva oz. relativno dokončna, saj gre, kot rečeno, za razmerje načeloma neposredne nad- in podpomenskosti. Lahko rečemo, da je tovrstna inkluzivnost obče veljavna, načeloma preverljiva. Zato je zanjo smiselna nezaznamovanost vseh kategorij: glagolskih, ko gre npr. za čas – oblika za povedni sedanjik, samostalniških, ko gre npr. za števnost – edninska oblika, sklonskost imenovalniška, spol ohranja svojo slovarsko vrednost. – Konotativnost na slovarski (sistemski) ravni ne pride v poštev (terminološki slovarji) oz. je sistemsko predvidljiva (splošni razlagalni slovarji).

¹² Pojmovnost (abstraktnost) je ena izmed definicijskih lastnosti povedkovnika. Vsi samostalniki, ki postanejo sekundarni povedkovniki in s tem preidejo v funkcijo povedkovnega določila, postanejo pojmovni, tip *Sosed je učitelj* – uči (Vidovič Muha 2006 idr.).

¹³ Samo zasnova razlagalnih terminoloških slovarjev lahko dosledno izhaja iz premise, da je pojmovno širše tudi predstavo širše. Za splošne razlagalne slovarje to nujno ne velja, prim. tip *Smreka je iglavec* : *Smreka je drevo*. – Jezikovna (slovarska) sistemizacija leksike v monografiji Vidovič Muha (2013: 51-97).

(b) Na besedilni ravni pripisujemo določeno dejavnost, lastnost naključno (besedilno) aktualnemu komu (č+) ali ev. čemu (č-). Razmeroma pogost je tip z antropocentričnim osebkom, torej č+, in seveda pojmovnim izsamostalniškimi povedkovim določilom, torej č-:

Kdo je kaj: č+ je č-

Osebkov samostalnik (č+) je lahko identificiran z vsaj dvema tipoma izsamostalniških povedkovnikov (č-), ki ju ločuje, med drugim, delna različnost skladijskega obnašanja, s stališča spola pa možnost družbenih korekcij jezikovnega sistema. V obeh primerih pa je slovarska zasedenost osebkovega samostalnika (č+) odprta, lahko občno- ali lastnoimenska.

Sekundarni povedkovnik (č-) v povedkovem določilu poimenuje

(b₁) predvsem značajske lastnosti, navade, vedenjske vzorce:

- po izvoru so tovrstni samostalniki lahko primarni, netvorjeni ali tvorjeni, lahko pa tudi sekundarni, metaforični iz prvotnih samostalnikov z oznako č+ ali č-;
- kot sekundarni izsamostalniški povedkovniki se lahko opisno stopnjujejo tudi s prislovi, sicer pa se družijo z lastnostnimi (mernimi) pridevniki stopnje;
- tako pri č+ kot č- je možna konotativna zaznamovanost, največkrat čustvenost (ekspresivnost), lahko pozitivna ali negativna:

*Sosed/Soseda je (velik) kolerik, trma, lenuh; slabšalno čveka, baraba, klepetulja, pris-moda; copata; gobezdalo/ekspresivno dobričina; (zelo) učitelj, (zelo) človek.*¹⁴

(b₂) družbeno pridobljene karakteristike – poklici, nazivi, funkcije, status (položaj) ipd.:

- po izvoru so tovrstni samostalniki lahko samo primarni, netvorjeni ali tvorjeni;
- nobene vrste stopnjevanje ni mogoče;
- konotativnost ni mogoča:

Sosed je sodn-ik, predsed-nik, Soseda je sodn-ica, predsed-nica; Sosed je arhitekt, Soseda je ahitekt-ka; Sosed je kemik, Soseda je kemič*-ar-ka; Sosed je akadem-ik, Soseda je akadem-ka,¹⁵ akadem-ič*-ar-ka.

Zapolnitev obeh sistemskih vzorčnih tipov (b₁ in b₂) je naključna, se pravi vezana na besedilne, pragmatične okoliščine, kar potrjujejo kategorialne lastnosti, tudi aktualnost besedilnega časa:

Sosed je/je bil/bo predsednik/učitelj.

Zlasti na ravni tovrstnih, z družbenim statusom identificiranih poimenovanj se aktualizira vprašanje tudi jezikovnoizrazne prepoznavnosti žensk kot tovrstnih subjektov.

¹⁴ Prav možnost (opisnega) stopnjevanja sekundarnih izsamostalniških povedkovnikov, je pomemben dokaz, da imamo pri povedkovnikih opraviti z drugačno skladijsko funkcijo kot je definicijska samostalniška (Vidovič Muha, 2006; 2015).

¹⁵ Gre za sistemski, regularni tip, nastal na podlagi vzporedne tvorbe z moškim poimenovanjem.

V povedkovem določilo, torej kot ime poklica, se lahko pojavlja po spolu nezaznamovana oblika, homonimna z obliko za moški spol, tip *soseda je arhitekt*. Čeprav je jezikoslovno tudi nezaznamovana moška oblika ustrezna, je smiselno, da se upošteva poimenovanje, ki bo družbeno korektno, se pravi oblika za ženski spol.

Za podtip gre v primerih, ko je v povedkovem določilo lastno ime, osebna identifikacija. Omenili smo že, da lastna imena, za razliko od občnih, niso pojmovno (pomensko) posplošujoča, saj vedno poimenujejo posamezno – ime koga: V tem smislu je vezni glagol biti zamenljiv z imenovati (se), torej *Sosed se imenuje Tone Novak* z ustrezno vprašalnico *Kako se imenuje 'Katero ime ima ...' npr. sosed?*¹⁶

4 Osebnimi zaimki, že po imenu sodeč, so antropocentrični, v celoti za 1. in 2. osebo vseh treh števil, delno za 3., ki pozaimenja, kot vemo, vse samostalniške denotate, seveda tudi tiste z oznako človeško.

Zaimka za 1. in 2. osebo sta edina znotraj samostalniške besede, katerih slovarska kategorialna lastnost spola je neposredno prepoznavna iz vsakokratnih udeležencev govornega dejanja. Slovarsko identifikacijo spola izražata jaz – govoreči, ti – ogovorjeni, v besedilu ustrezne antropocentrične končnice za 1. in 2. osebo. Zato je tudi njun denotat brez jezikovno (spolsko) modificirajočega vmesnika. Identifikacija zaimkov *jaz* in *ti* je samo lastnoimenska, se pravi, da poimenuje posamezno, v primeru besedilne vrednosti osebnega zaimka nujno tudi eno. Prepoznavnost spola je neposredno izkustvena

5 Glede na usmerjenost trenutne javne polemike v zvezi s spolno identiteto predvsem na rekonstruiranje jezikovnega izraza, se pravi zrcalne podobe življenjske realnosti, naj bo ta dodatek bolj v razmislek o bistvu vprašanj, ki izhajajo iz razmerja med ženskim in moškim svetom.

Veliko je poglobljenih analiz o ženski v literaturi, o ženskem avtorstvu umetnostnih besedil in s tem povezanim ženskem principu, manj oz. zelo formalistično – t. i. ženske kvote v različnih (političnih) telesih – pa se razpravlja o ženskem principu v tistem segmetu realnega javnega življenja, ki diktira moč, oblast kot refleks na kapitalu temelječe ideologije, tudi v politiki. – Površinsko je prizadevanje, naj ženska vstopa v svet, katerega vrednostni sistem je izoblikovan na principu moškega razumevanja sveta. Socialna sposobnost in iz tega izvirajoči socialni status ženske se vrednoti v glavnem po tem, v kolikšni meri je sposobna privzeti načela javnega, po moškem principu izoblikovanega sveta. Velik dodatni napor je potreben ženski, ki vstopa v ta svet in poskuša biti v njem uspešna. – To seveda ni vprašanje samo slovenskega prostora, to je temeljno vprašanje sodobnega, aktualnega koncipiranja vrednostnega sistema javnega življenja, ki nam kroji usodo. Katero sestavino njegove trikomponentnosti kapital – moč – oblast vrednostno oblikuje ženska? V kateri se vrednostno, bolj enakovredno srečujeta moški in ženski princip? Sploh v kateri?

¹⁶ Povedkovodoločilna razločevalnost v smislu vrednosti zaimka kdo (č+) za izsamostalniški povedkovnik, kot to navaja Toporišič (2000: 308), ne more biti relevantna, saj je ime pojmovni samostalniki.

Kaj je mogoče storiti? Razkranje takšnega sveta – s čim, s katerimi ženskimi koncepti? Jasen odgovor na ta vprašanja bo terjal tudi jasen izraz, saj jezik je vendar celota; larpurlartizem, mimikrija zavožene ideologizacije družbe – vse to prek omejitve socialnega statusa tistih subjektov, ki so v predstavljenem vrednostnem sistemu družbe, se pravi žensk, zapostavljeni. Nenavadno je, da skušamo spreminjati družbeni status polovice človeštva tako, da umujemo, kako bi razbili jezikovni izraz, ki pač samo zrcali skrivenčeno realnost.

Pred več kot dvajsetimi leti sem zapisala: »Morda pa nam bo sčasoma le uspelo preurediti vrednostni sistem naše družbe v smislu celovite integritete človeka. Jezik bo najzanesljivejše znamenje vsakršnih sprememb – pustimo mu njegovo temeljno vlogo in ne razbijajmo zrcala, če nam naša podoba ni všeč.« (1997: 69-79).

Povzetek

1 Problematika spola sodi v dve veliki, vsaj na videz ločeni tematiki: jezikovno-sistemska – poimenovalno in urejevalno, se pravi slovarsko-slovnično na eni strani, in biološko, problematizirano antropocentrično z vidika enakovrednosti družbenega statusa zlasti ženskih in moških oseb.

Navidezna ločenost izvira tudi iz dejstva, da se v zvezi s spolom družbeno vprašanje ženske glede na moškega, omejuje na izraz, se pravi na jezikovno formo; denotat ostaja v ozadju, kot da je jezik samo forma. Pomanjkljivo je zavedanje, da moč besede ne izhaja iz razgradnje jezikovnega izraza, iz takšne ali drugačne kompozicije morfemov, ampak iz prizadevanja po spreminjanju okolja, ki ga jezikovni izraz odseva.

2 V zvezi z jezikovnosistemska problematiko spola, temeljne kategorialne lastnosti samostalniške besede, moramo izhajati iz spoznanja o njenih dveh različnih skladenjskih vlogah v minimalni osebko-povedkovi stavčni strukturi: iz vloge osebka na eni strani in na drugi iz vloge povedkovega določila, ko ta nastane iz samostalnika. Osebko mesto je definirano z vsemi skladenjsko aktualiziranimi kategorialnimi lastnostmi samostalniške besede, se pravi spolom s človeško +/-, živo +/-, številom, sklonom, tudi z opozicijo konkretno : abstraktno. – Pri sekundarnem izsamostalniškem povedkovniku v povedkovem določilu, se pravi pri glagolskem segmentu stavka, moramo upoštevati dejstvo, da je tovrstni povedkovnik lahko samo pojmovni (abstraktni); gre pač za slovarskopomenski del t. i. zloženega glagola v povedkovi funkciji.

Jezikovne kategorije kot prepoznavne lastnosti posameznih besednih vrst v funkciji stavčnih členov določa referenčna binarnost v smislu zaznamovano – nezaznamovano: v prvem primeru gre za poimenovanje vrste znotraj posamezne kategorije, npr. oblika za moški spol ne glede na antropocentričnost referira s slovarskim in skladenjskim denotatom samostalnika moškega spola, v drugem primeru ista oblika izraža samo (sklidenjsko) ujemalnost s katerimkoli samostalnikom ne glede na slovarsko referenco spola. – Družbeno poseganje v vrednostno urejanje poimenovanj poklicnih in drugih javnih položajev žensk je mogoče, ko gre za slovarski segment problematike: poimenovalni

vzorci tako za ženske kot moške sodijo v jezikovni sistem. Tvorba poklicnih in drugih družbeno izpostavljenih ženskih poimenovanj je jezikovnosistemsko odprto, zahteva samo družbeno doslednost rabe. Drugače je, ko gre za slovnico, vezivno funkcijo jezikovnih kategorij in seveda tudi spola. Pri vseh kategorialnih lastnostih, torej tudi pri spolu so to sistemizirane oblike, ki ustrezajo nezaznamovanosti jezikovnih kategorij – spola, števila, pri glagolu časa idr.

VIRI IN LITERATURA

- M. A. K. HALLIDAY, 1994: *An Introduction to Functional Grammar*. London, Melbourne, Auckland: Edward Arnold.
- Александр В. ИСАЧЕНКО, 2002. *Теория значения в системе функциональной грамматики*. Москва: РАН.
- [Aleksandr V. Isačenko, 2002: *Teorija značenja v sisteme funkcional'noj grammatiki*. Moskva: RAN.]
- Roman JAKOBSON, 1971: Zur Struktur des russischen Verbums. *Selected Writings*. The Hague – Paris: Mouton. 3–16.
- Ursula DOLESCHAL, 2015: Genderlinguistik in Slowenischen. Möglichkeit und Grenzen einer Genderfairen Sprache. *New Approaches to Gender and Queer Research in Slavonic Studies*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- František ŠTÍCHA idr., 2013: *Akademická gramatika spisovné češtiny*. Praha: Academia.
- Jože TOPORIŠIČ, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- Ada VIDOVIČ MUHA, 1997: Prvine družbene prepoznavnosti ženske prek poimenovalne tipologije njenih dejavnosti, lastnosti. 33. *SSJLK. Zbornik predavanj*. Ur. A. Derganc. Ljubljana: FF. 69–79.
- Ada VIDOVIČ MUHA, 2006: Kategorialnost leksemov med slovarjem in slovnico = On the categorialness of lexemes between lexicon and grammar. V: *Slovensko jezikoslovje danes = Slovenian linguistics today*. Ur. A. Vidovič Muha. *Slavistična revija* 54/4 (pos. št.). Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. 23–42, 377–99.
- Ada VIDOVIČ MUHA, 2015: Propozicija v funkcijski strukturi stavčne povedi: vprašanje besednih vrst. *Slavistična revija* 63/4. 389–406.

SUMMARY

1 Questions of gender fall under two large, seemingly separate topics: on the one hand, language's naming and ordering system—that is the lexical and grammatical—and on the other, the biological, anthropocentrally problematized from the standpoint of social status, especially of female and male individuals.

The apparent separation also stems from the fact that being linked to gender, the social question of male-female is limited to terms—that is, to language forms; that which is denoted remains in the background, as if language is but a form. There is a flawed idea that a word's force does not derive from deconstructing an expression into various composite morphemes but from endeavoring to change the environment reflected in an expression.

2 As relates to language system questions of gender and the fundamental category features of a nominal word, we must proceed from knowledge of its two differing structural roles in a minimal personal utterance sentence structure: on the one hand, from the role of the subject; on the other, from the role of the predicate when it is a noun. The place of the subject is defined by all structurally manifested category features of a nominal word—that is, by gender and human +/-, animate +/-, number, and case, as well as by the opposition concrete-abstract. In the presence of a secondary nominal predicate in a predicate complement—that is, in the part of a sentence with a verb, we must take into account the fact that this type of predicate is only an abstract lexical component of a so-called compound verb with a predicate function.

The referential binary marked-unmarked determines language categories as identifying features of individual word types in their functions as parts of a sentence: in the first instance, it is a matter of naming types within an individual category—for example, the masculine gender form, regardless of anthropocentricity, references lexically and by declension a masculine gender noun. In the second instance, the same form expresses only (by declension) a connection with any noun regardless of lexically referenced gender. Social manipulation of the evaluative ordering of the names of women's professional and other public positions is possible when it is a matter of the lexical aspects in question: naming patterns belong to the language system. The creation of professional and other socially established names is open in a language system. Only consistent use in society is required. The lexical, conjunctive function of language categories, including, of course, gender, is another matter. For all category features, among them gender, these are systematized forms that support the unmarkedness of linguistic categories—gender, number, verb tense, etc.